

Таямніцы беларускай мовы

Словы родныя няродныя: запазычаная лексіка

Ад аўтара

Беларуская мова, як і наша краіна Беларусь, — вельмі гасцінная. Здавён яна ласкава прымала ў свой склад словы з іншых моў.

Беларусь мяжуе з пяццю краінамі: Расіяй, Украінай, Польшчай, Літвой і Латвіяй. Невыпадкова, што час ад часу нашы продкі запазычвалі некаторыя словы ў суседзяў. Звычайна гэта адбывалася падчас вусных гутарак на кірмашах, агульных святах. А яшчэ новыя словы ў беларускай мове з'яўляліся праз пісьмовыя крыніцы. Напрыклад, кнігі, якія прывозілі з іншых краін нашы суайчыннікі ці замежныя госці.

Часам нашы продкі запазычвалі найменні прадметаў і з'яў у прадстаўнікоў народаў, якія жылі на нашай зямлі побач з беларусамі (палякаў, яўрэяў, татар, рускіх, украінцаў, латышоў і літоўцаў).

Частка слоў прыйшла да нас праз мовы-пасрэдніцы. Гэта значыць, што спачатку пэўная назва была ўзята адным народам у іншага,

а ўжо пасля мы, беларусы, прынялі гэтае найменне ў сваю мову.

Працэс запазычання слоў не спыняецца і сёння дзякуючы магчымасці без перашкод сябраваць і мець зносіны з прадстаўнікамі розных краін, нацыянальнасцей, веравызнання.

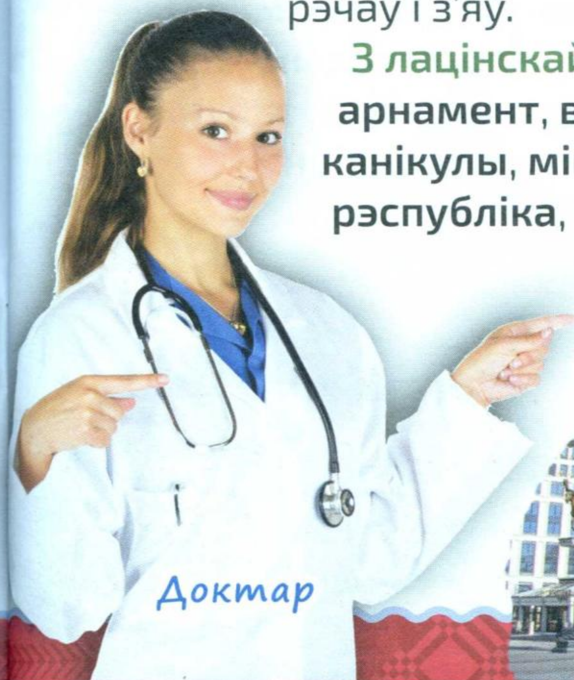
Адкуль прыйшлі да нас чужыя словы?

Этымалогія — навука, якая займаецца вывучэннем паходжання слоў.

На думку вучоных, самыя старажытныя запазычаныя словы прыйшлі ў беларускую мову з лацінскай, грэчаскай, татарскай, нямецкай моў. У асноўным гэта найменні прадметаў, рэчаў і з'яў.

З лацінскай мовы, напрыклад, паходзяць словы: **арнамент, варыянт, доктар, дырэктар, каляндар, канікулы, мінус, нацыя, пенсія, пірат, плюс, рэлігія, рэспубліка, секунда, серыя, тэкст, фігура, форма, цырк, цытата, экзамен, эра**.

Доктар

Цырк

З мовы старажытных грэкаў:
акадэмія, акіян, алергія, алімпіяда, аптэка, гімн, гімнастыка, дыск, дэльфін, космас, матэматыка, піраміда, рыфма, сімвал, тэрмас, тэхніка, факел, фізіка, фінік, хірургія, школа, эпоха.

Фінікі

Дэльфін

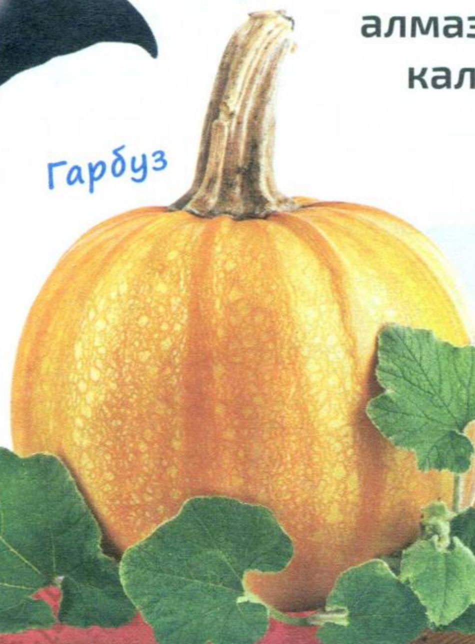

Інжыр

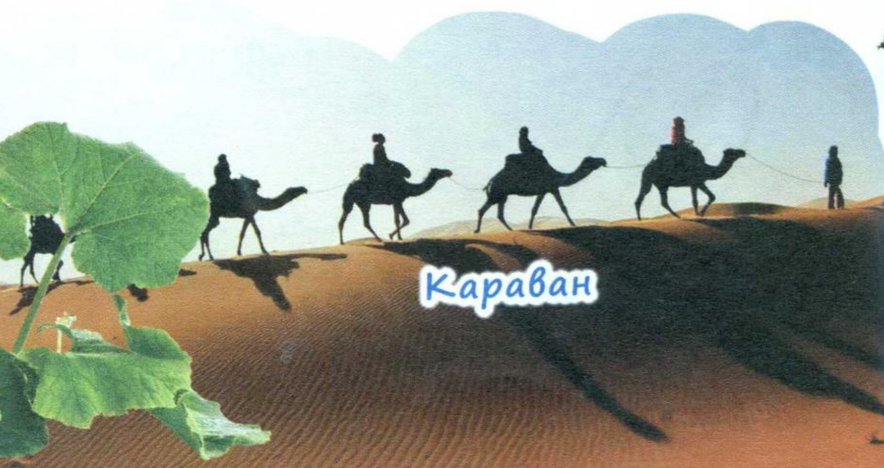

Дыск

Піраміда

З татарскай (крымска-татарскай) мовы:
алмаз, біклага, гарбуз, інжыр, кадык, казак, калчан, караван, каўпак, кінжал, табун, таракан, тытунь, харч, чабан.

Гарбуз

Караван

З нямецкай мовы:

абшлаг, бутэрброд, шахта, швабра, шлагбаум, шланг, шлюз, шпіён, шпора, шпроты, шпрыц, шрам, шрыфт, штанга, штат, штраф, штрых, штурм, штэкер, штэмпель, шыльда, шырма, шыфер.

У беларускай мове таксама сустракаюцца запазычанні з моў нашых найбліжэйшых суседзяў. Так, напрыклад, **з рускай мовы** мы ўзялі словы **тайга**, **самба** (спартыўная барацьба), **омуль** (назва рыбы),

з польскай — **агрэст, вандраваць, відэлец, выспа, гатунак, гузік, капялюш, маёнтак, паляндвіца, пончык, рахунак, скарб, шкадаваць, шкатулка, шкарпэткі,**

з літоўскай — **дзірван, дойлід, коўш, куль, кумпяк.**

Прыжыліся ў нашай мове і шматлікія словы з англійскай, французскай, італьянскай, галандскай, чэшскай, іспанскай і іншых моў.

У англічан мы пазычылі, напрыклад, словы **кекс**, **бокс**, **красворд**,

у французаў — **буфет**, **кафэ**, **макіяж**,

у італьянцаў — **гірлянда**, **макароны**, **салямі**,

у галандцаў — **краб**, **шхуна**, **шторм**,

у чэхаў — **полька** (танец), **робат**,

у іспанцаў — **каньён**, **сілас**,

у румынаў — **кукуруза**, **морс**.

Салямі

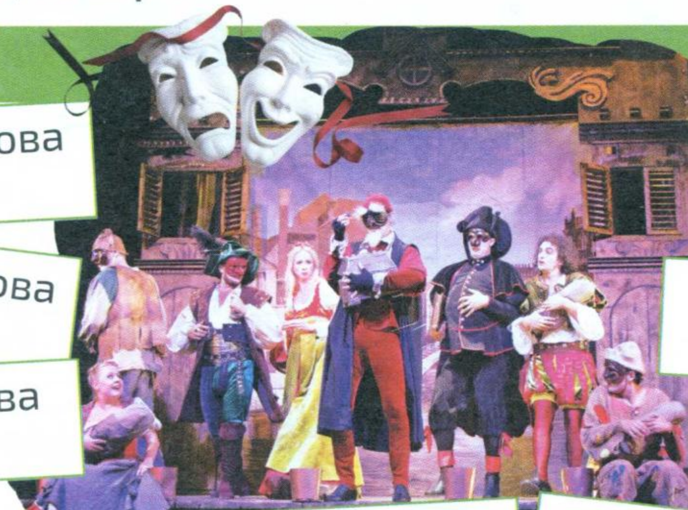

Некаторыя запазычанні, асабліва гэта тычыцца старажытных моў (напрыклад, лацінскай і старажытнагрэчаскай), могуць трывала замацоўвацца ў маўленні адразу некалькіх народаў. Падобныя словы вучоныя называюць **інтэрнацыяналізмамі**.

Інтэрнацыяналізмы — словы, аднолькавыя альбо вельмі блізкія па напісанні, гучанні і сваім значэнні, якія сустракаюцца не менш як у трох няроднасных мовах.

Інтэрнацыяналізмамі, напрыклад, з'яўляюцца словы **тэатр**, **рэспубліка**, **тэлефон**.

ТЭАТР

Англійская мова **Theatre**

Балгарская мова **Театърът**

Іспанская мова **Teatro**

Латышская мова **Teātris**

Лацінская мова **Theatrum**

Літоўская мова **Teatras**

Нямецкая мова **Theater**

Руская мова **Театр**

Французская мова **Théâtre**

Шведская мова **Teater**

РЭСПУБЛІКА

Англійская мова
Republic

Балгарская мова
Република

Іспанская мова
República

Латышская мова
Republika

Лацінская мова
Res publica

Літоўская мова
Respublika

Нямецкая мова
Republik

Руская мова
Республика

Французская мова
République

Шведская мова
Republik

ТЭЛЕФОН

Англійская мова
Telephone

Балгарская мова
Телефон

Іспанская мова
Teléfono

Латышская мова
Telefons

Лацінская мова
Telephonum

Літоўская мова
Telefonas

Нямецкая мова
Telefon

Руская мова
Телефон

Французская мова
Téléphone

Шведская мова
Telefon

Цікава, што ёсць у свеце мовы, у якіх цалкам адсутнічаюць запазычаныя словы альбо іх колькасць вельмі малая. Такой, напрыклад, з'яўляецца так званая **высокая ісландская мова** — форма сучаснай ісландскай мовы. Падобная з'ява ў навуцы мае назву — **пурызм**.

Пурызм — гэта залішне строгае імкненне да захавання чысціні пэўнай мовы, барацьба з любымі запазычанымі словамі і моўнымі новаўвядзеннямі, іх адмаўленне.

паважай

шчырая

гавары

БЕЛАРУСКАЯ

твая **МОВА**

шануй

мілагучная

спрадвечная

Заданне 1.

Паспрабуй вызначыць, як вучоныя называюць запазычанні з пералічаных ніжэй моў. Спалучы стрэлкамі адпаведныя пары. Калі ты выканаеш заданне правільна, то зможаш расшыфраваць, як называецца самая распаўсюджаная штучная мова свету.

1. Польская мова	А	балтызмы
2. Англійская мова	Н	лацінізмы
3. Нямецкая мова	Т	багемізмы
4. Татарская мова	Р	галіцызмы
5. Французская мова	С	англіцызмы
6. Грэчаская мова	П	германізмы
7. Лацінская мова	Е	цюркізмы
8. Чэшская мова	Э	паланізмы
9. Літоўская і латышская мовы	А	элінізмы

1	2	3	4	5	6	7	8	9

Як пазнаць запазычаныя словы?

Цікава, што запазычаныя словы можна пазнаць па некаторых асаблівых прыкметах. І такіх прыкмет даволі шмат.

Калі ў слове ёсць літара **ф**, то можна сказаць, што яно прыйшло да нас з іншых моў. Напрыклад, словы **футарал** і **фартух** з нямецкай, **фіялка** і **фігура** з лацінскай, **фантазія** і **філасофія** з грэчаскай, **фантан** і **фірма** з італьянскай.

Спалучэнне ў слове зычных **кс**, **ск**, **сп**, **пс**, **мп**, **мв**, **хт**, **шт**, **шп** таксама можа сведчыць аб тым, што яно запазычана з іншай мовы. Напрыклад, гэта можна сказаць пра **польскае слова ксёндз**, **лацінскае скульптар**, **англійскае спорт**, **грэчаскае псіхіка**, **французскае шампіньён**, **нідэрландскае яхта**, **нямецкае штаб**, **іспанскае шпага**.

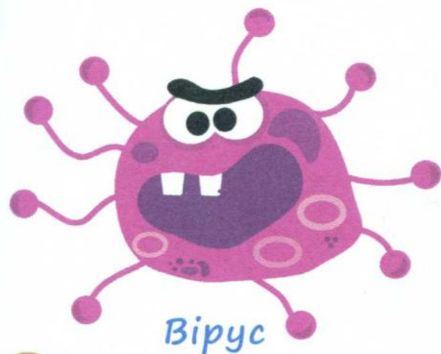

Калі табе сустрэнуцца словы, якія заканчваюцца на **-ус** і **-ум**, то можна меркаваць, што яны паходзяць **з лацінскай мовы**: **вірус**, **глобус**, **корпус**, **акварыум**, **лінолеум**, **соцыум**.

Запомні! Калі перад спалучэннем літар **-ус** і **-ум** стаіць галосная, насуперак агульнаму правілу на канцы слоў нескладовае **ў** не пішацца.

Спалучэнне літар **дж** на пачатку слова падкажа, што яно хутчэй за ўсё запазычана **з англійскай мовы**. Напрыклад, **джынсы**, **джунглі**, **джып**, **джэм**, **джэмпер**, **джэнтльмен**.

Джынсы

Джэмпер

Джэнтльмен

Джып

Джэм

Джунглі

З гэтай жа мовы могуць быць запазычаны і словы, якія заканчваюца на -ёр, -ер, -эр, -ар, -інг, -ынг. Напрыклад, **баксёр**, **рэпарцёр**, **крэкер**, **дызайнер**, **сэр**, **пэр**, **прынтар**, **лідар**, **боўлінг**, **кікбоксінг**, **мітынг**, **рэйтынг**.

Рэйтынг

Калі ў словах ёсць спалучэнні літар **бю**, **пю**, **вю**, **фю**, **кю**, то яны прыйшлі ў беларускую мову **з французскай**.

Напрыклад, **бюро**, **бюлетэнь**, **капюшон**, **пюрэ**, **гравюра**, **фюзеляж**, **кювет**, **кюрэ**.

Кювет

Гравюра

Капюшон

Пюрэ

Фюзеляж

Пачатковыя галосныя **а** (непрыставачнае), **о**, **э** таксама падказваюць, што словы паходзяць з іншых моў.

Напрыклад, **абзац з нямецкай**, **абеліск з грэчаскай**, **адрас з французскай**, **адукацыя з лацінскай**, **алыча з турэцкай**, **акорд з італьянскай**, **аловак з польскай**, **апельсін з галандскай**, **армрэстлінг з англійскай**; **опера з італьянскай**, **оптыка з грэчаскай**, **ордэн з нямецкай**, **офіс з англійскай**; **эвалюцыя з лацінскай**, **эканомія з грэчаскай**, **экіпаж з французскай**, **эльдарада з іспанскай**, **эму** (страус) **з партугальскай**, **эркер з нямецкай**, **эскалатар з англійскай**.

Эскалатар

Спалучэнне некалькіх галосных у корані слова — яшчэ адно сведчанне, што слова было запазычана.

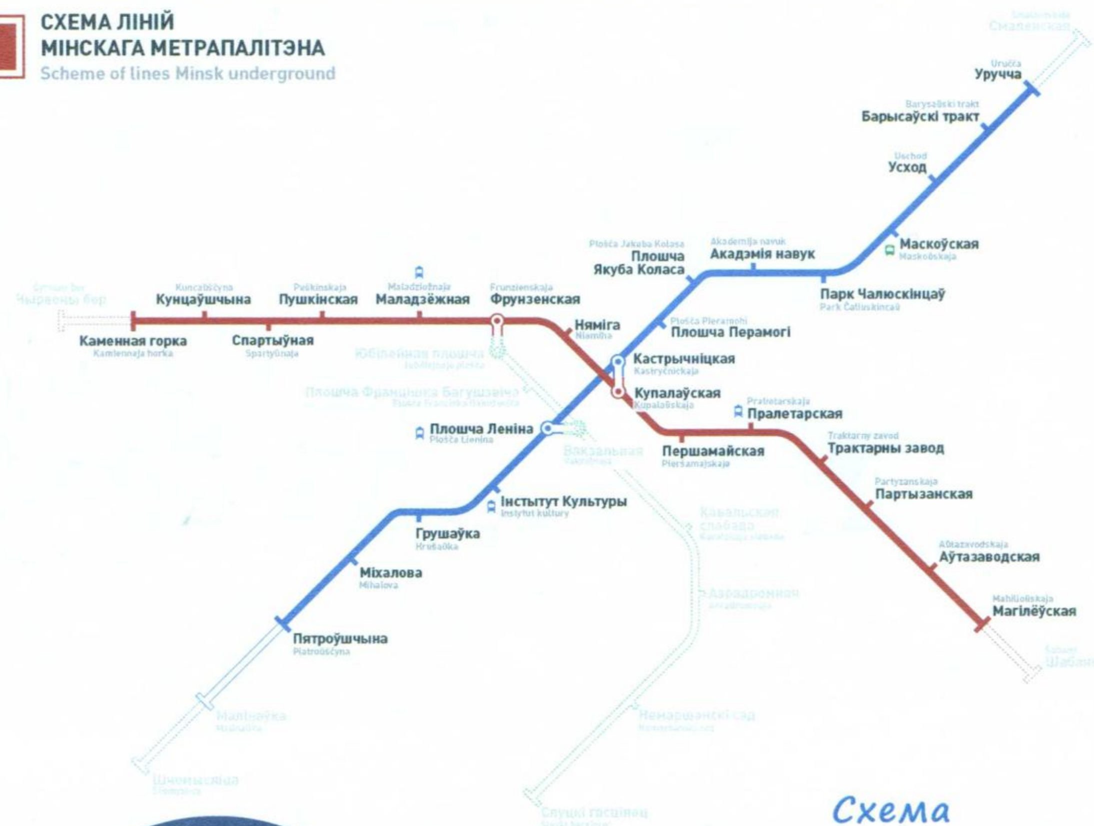
Напрыклад, гэта тычыцца грэчаскага слова **гігіена**, лацінскага **радыяцыя**, польскага **маёнтак**, французскага **маянэз**, італьянскага **маэстра**, іспанскага **ігуана**, англійскага **канвеер**.

Маёнтак

Схема

Герой Беларусі Уладзімір Мікалаевіч Карват

Спалучэнне літар **ге**, **ке**, **хе** ў корані слова ты можаш сустрэць, напрыклад, у словах **грэчаскіх** **герой**, **кераміка**, **схема** і **англійскіх** **гейм**, **кекс**.

Кераміка

Шматлікія словы, якія пазначаюць разнастайныя культурныя і мастацкія паняцці, былі запазычаны з італьянскай мовы: **акорд**, **опера**, **аперэта**, **санет**, **саната**, **арыя**, **балерына**, **фартэпіяна**, **піяніна**, **віяланчэль**, **сцэнарый**, **студыя**.
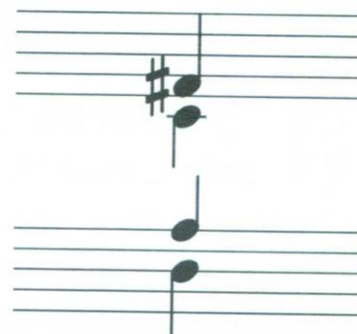

Віяланчэль

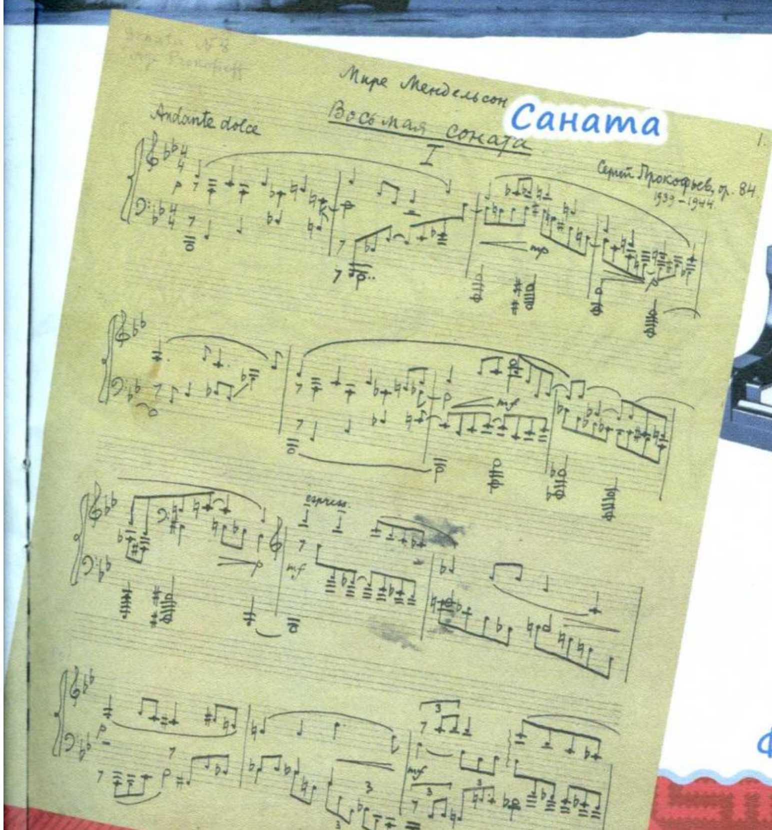
Аперэта «Містэр Ікс»

Балерына

Акорд

Саната

Фартэпіяна

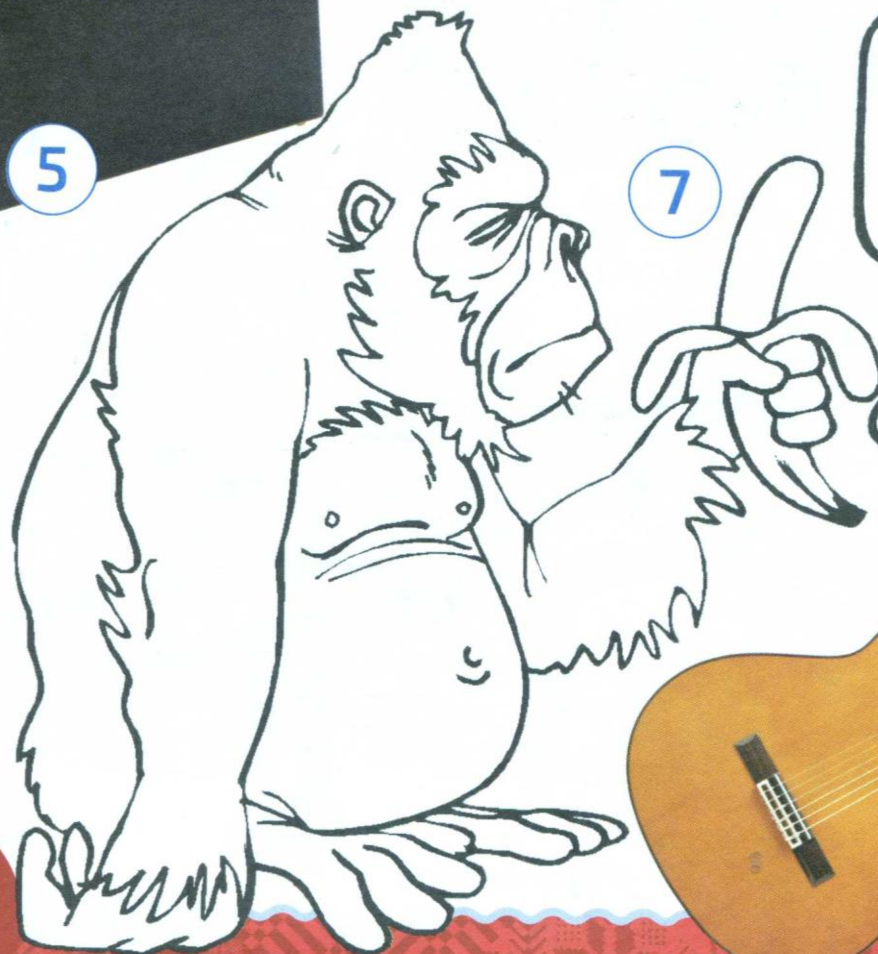

Заданне 2.

Разгадай крыжаванку-маляванку — і ты даведаешся, як вучоныя называюць іншамоўнае слова, якое пры выкарыстанні парушае чысціню маўлення.

5

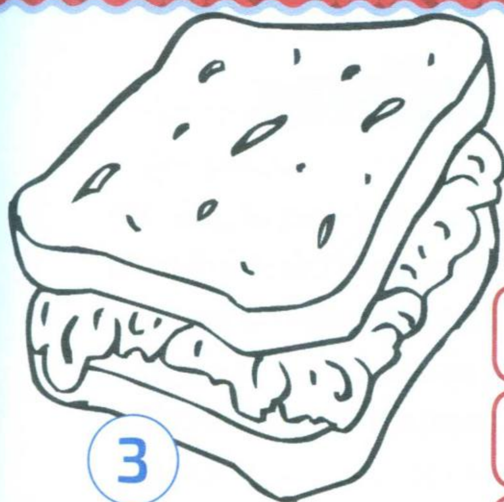
7

2

6

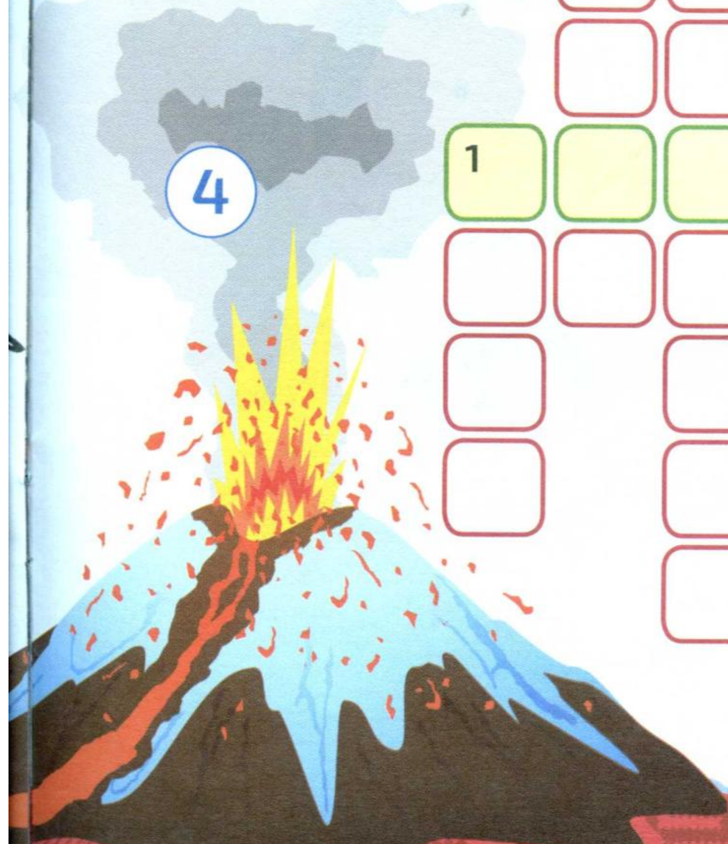
2 4 6

5 7

9

8

1 4

Запазычаныя імёны

Цікава, што нашы продкі запазычвалі ў іншых народаў не толькі асобныя словы ці выразы, каб назваць той ці іншы прадмет або з'яву, з якімі раней не сустракаліся, але і імёны людзей.

Цікава ведаць, што імя **Агата** перакладаецца **з грэчаскай мовы** як «добрая», **Алена** — «святло»,

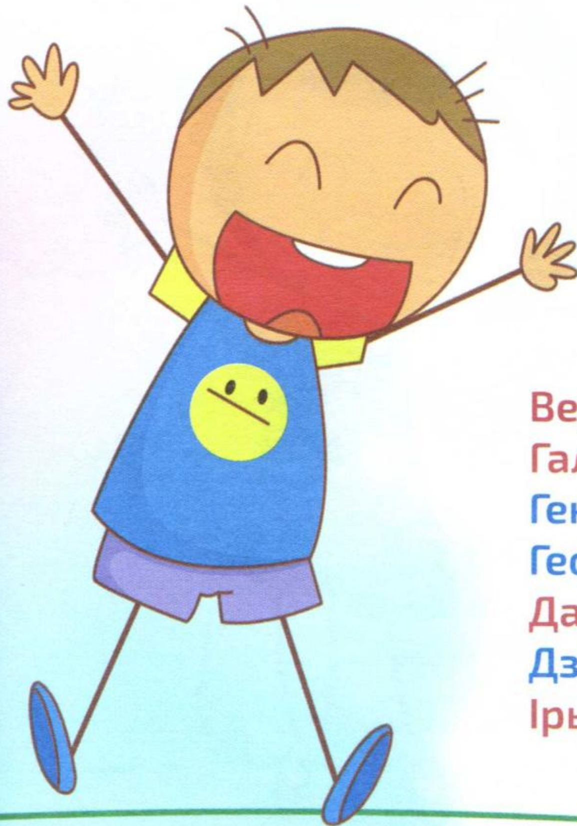
Аліса — «праўда»,

Аляксандр — «абаронца людзей»,

Аляксей — «абаронца»,
Анатоль — «усходні»,
Ангеліна — «анёльская»,
Андрэй — «мужны»,
Арцём — «здаровы»,
Барыс — «змагар»,
Варвара — «іншаземная»,
Васіль — «царскі»,

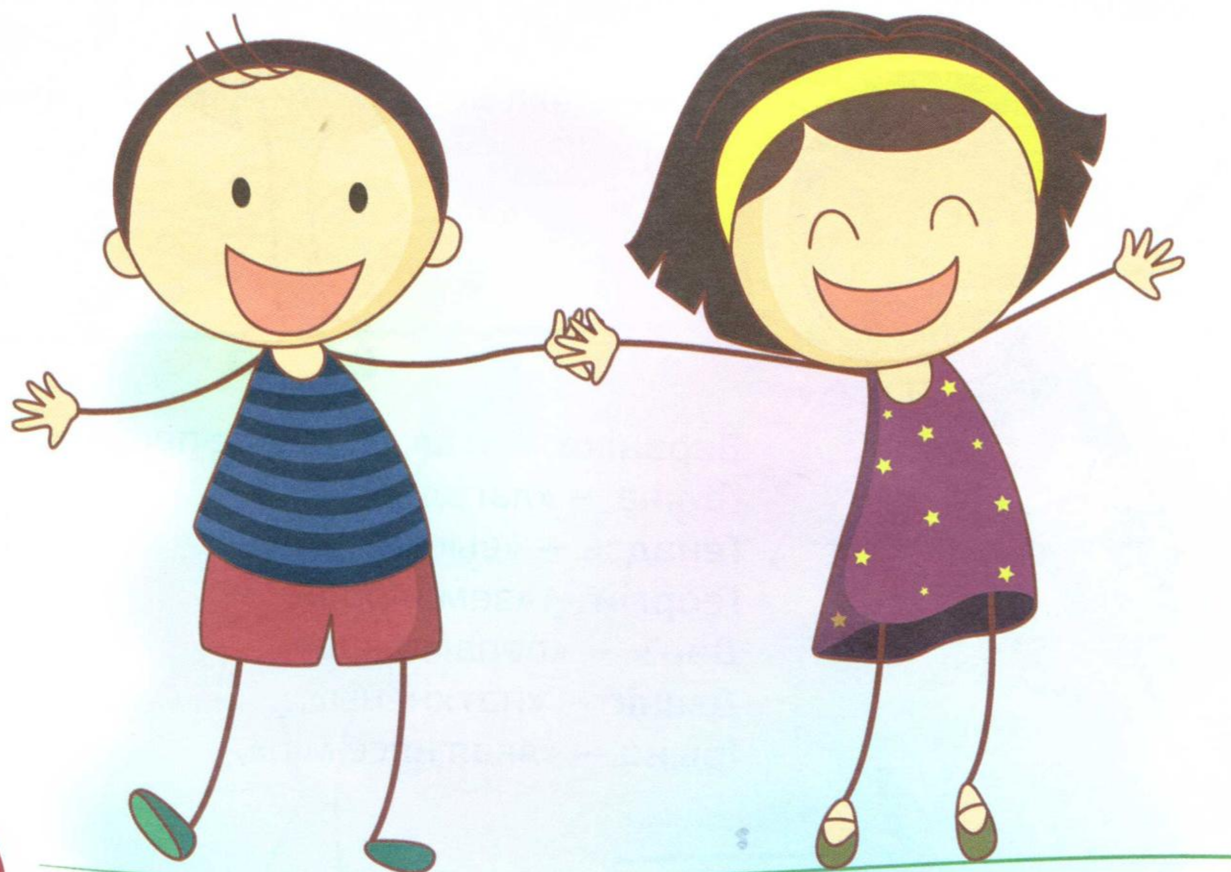

Вераніка — «тая, што нясе перамогу»,
Галіна — «лагодная»,
Генадзь — «высакародны»,
Георгій — «земляроб»,
Дар'я — «пераможца»,
Дзяніс — «натхнёны»,
Ірына — «якая нясе мір»,

Канстанцін — «пастаянны»,
Кацярына — «чыстая»,
Кірыла — «уладар»,
Ксенія — «гасцінная»,
Ларыса — «чайка»,
Лявон — «падобны на льва»,
Маргарыта — «жамчужына»,
Мікалай — «той, хто перамагае народы»,

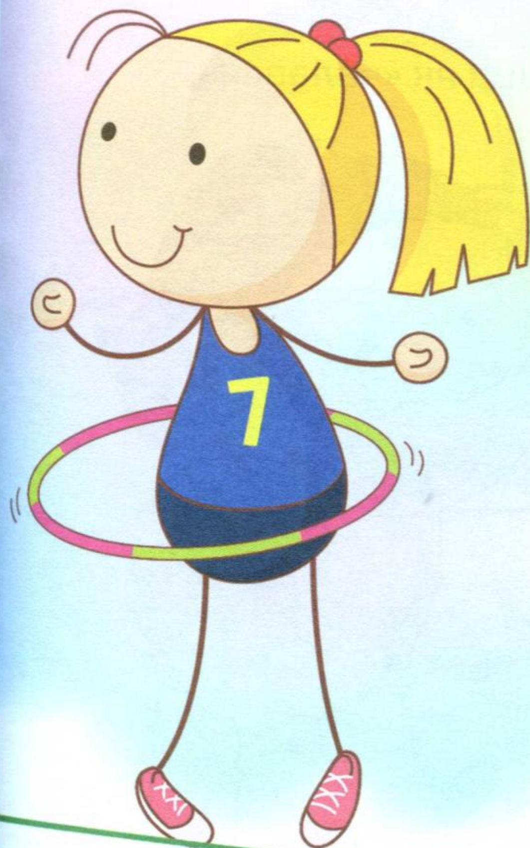
Мікіта — «пераможца»,
Настасся — «уваскрэслая»,
Пётр — «камень»,
Рыгор — «абуджаны»,
Софія — «мудрасць»,

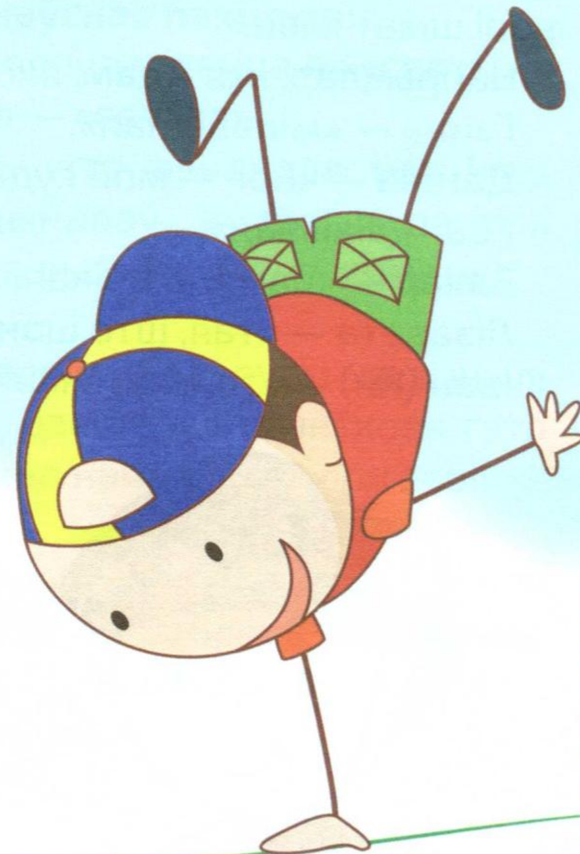

Сцяпан — «вянок, якім упрыгожваюць лепшых воінаў»,
Фёдар — «Божы дар»,
Яўген — «высакародны».

Лацінскія карані маюць імёны
Альбіна — «светлая»,
Антаніна — «што належыць Антонію»,
Валерыя — «бадзёрая»,
Валянціна — «здаровая»,
Віктар — «пераможца»,
Вікторыя — «перамога»,
Віталь — «жыццёвы»,
Герман — «блізкі»,

Ігнат — «вогненны»,
Максім — «найвялікшы»,
Марцін — «ваяўнічы»,
Марына — «марская»,
Наталля — «родная»,

Павел — «малы»,
Паліна — «малая»,
Раман — «рымлянін»,
Сяргей — «вартаўнік»,
Эдуард — «той, хто ахоўвае».

Са старажытнаяўрэйскай мовы мы таксама запазычылі даволі шмат імёнаў.

Напрыклад, імя **Адам**, якое перакладаецца як «чалавек»,
Ганна — «мілавідная»,
Даніла — «Бог — мой суддзя»,
Ева — «жывая»,
Захар — «памяць Божая»,
Лізавета — «тая, што шануе Бога»,
Іван (Ян) — «той, каго мілуе Бог»,

Ілля — «крэпасць»,
Марыя — «любімая Богам»,
Міхаіл — «падобны на Бога»,
Сямён — «пачуты Богам»,
Тамара — «фінікавая пальма».

Імёны Алег, Вольга, Ігар маюць **скандынаўскае паходжанне**.

Алег перакладаецца як «святы»,

Вольга — «святая».

А вось што азначала імя **Ігар** у скандынаваў, вучоныя пакуль дакладна вызначыць не могуць.

Імя **Вадзім** беларусы пазычылі **ў рускіх,** дзе першапачаткова гэта слова было найменнем для забіякі.

Некаторыя вучоныя лічаць, што імя **Якуб** мае **арабскае паходжанне** і перакладаецца як «караць, праследаваць».

Навуковая галіна, прысвечаная вывучэнню ўласных імён, называецца анамастыкай.

Заданне 3.

Рашы літарныя рэбусы — расшыфруй імёны.

А

ІГ

ТОЛЬ

НАТ

Я

ССЯ

НА

ЛЛЯ

ТА

ГЕ

ДЗЕ

ДЗЬ

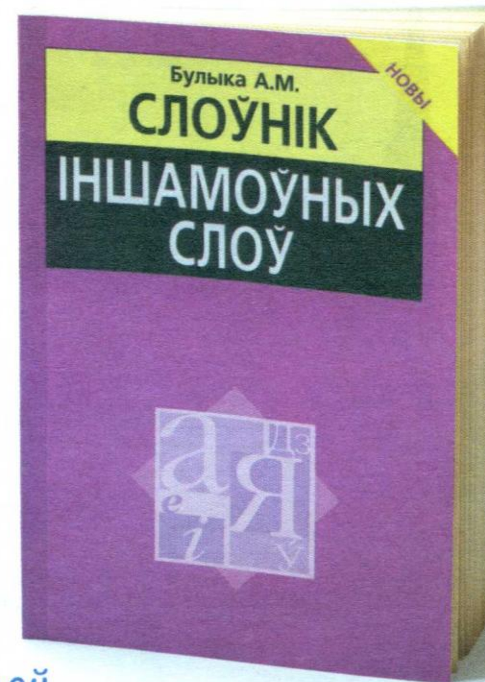
СТА

Слоўнікі-дапаможнікі

Калі ты не ведаеш значэння пэўнага слова альбо не памятаеш, як яно пішацца, дапамагчы табе зможа даведачная літаратура. Гэта тычыцца і слоў запазычаных, для якіх, прынамсі, ёсць адпаведныя слоўнікі.

Вядомы беларускі вучоны Аляксандр Мікалаевіч Булыка склаў слоўнік, у які ўвайшло каля 25 тысяч іншамоўных слоў, што сёння выкарыстоўваюцца ў маўленні нашымі суайчыннікамі.

У кожнага слова, змешчанага ў гэтым слоўніку, пазначаны націск, прыводзяцца звесткі пра яго паходжанне і мову-першакрыніцу, а таксама тлумачыцца яго значэнне.

Булыка А.М.
Слоўнік іншамоўных слоў

Безумоўна, немагчыма вывучыць і ведаць значэнне ўсіх запазычаных слоў, што прысутнічаюць у сучаснай беларускай мове. Ды гэтага і рабіць зусім не варта. Аднак калі ты навучышся карыстацца даведачнай літаратурай і не будзеш саромецца і ленавацца звяртацца да яе пры неабходнасці, то колькасць вядомых табе слоў будзе паступова павялічвацца, і ты хутчэй зможаш запомніць іх правапіс, які адаб'ецца ў тваёй памяці.

Каляндар

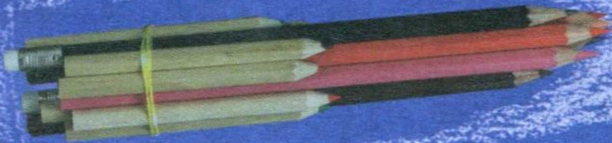
Відэлец

Робат

Макароны

Фантазія

Пончык

Фіялка

Пірат

Заданне 4.

Размяркуй прыведзеныя ніжэй словы па адпаведных слупках табліцы. Пры неабходнасці звярніся да слоўніка іншамоўных слоў, каб даведацца пра значэнне пэўнага слова.

Танец	Тканіна	Кветка	Птушка

Атлас Джэрсі

Ківі Беркут

Вельвет Страус

Лаванда Румба

Самба Калібры

Фламенка Флёкс

Півоня Нарцыс

Танга Фланель

Адказы на заданні

Заданне 1.

Польская мова — паланізмы,
англійская — англіцызмы,
нямецкая — германізмы,
татарская — цюркізмы,
французская — галіцызмы,
грэчаская — элінізмы,
чэшская — багемізмы,
літоўская і латышская — балтызмы.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Э	С	П	Е	Р	А	Н	Т	А

Заданне 2.

– Д Б – – Г – – –
– О У – Ч І Г – –
– К Т – А Т А – Л
– Т Э – М А Р Д Я
В А Р В А Р Ы З М
А Р Б У Д А Л І П
З – Р Л А – А Д А
А – О К Н – – А –
– – Д А – – – – –
– – – Н – – – – –

Заданне 3.

Анатоль

Наталля

Генадзь

Ігнат

Надзея

Настасся

Заданне 4.

Танец	Тканіна	Кветка	Птушка
румба	атлас	лаванда	беркут
самба	вельвет	нарцыс	калібры
танга	джэрсі	півоня	ківі
фламенка	фланель	флёкс	страус

Змест

УДК 087.5:811.161.3
ББК 81.2Беи
З-50

Серыя заснавана ў 2017 годзе
Для малодшага школьнага ўзросту

Зелянко, С.В.
З-50 Словы родныя няродныя: запазычаная лексіка : для мал. шк. узросту / С.В. Зелянко. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2018. — 48 с. : іл. — (Таямніцы беларускай мовы).
ISBN 978-985-11-1049-6.

У беларускай мове ёсць словы, запазычаныя з іншых моў. Яны пранікалі ў беларускую мову на працягу ўсяго гістарычнага перыяду яе развіцця рознымі шляхамі, аднак з цягам часу прыжыліся і ўжо сёння ўспрымаюцца як спрадвечна беларускія. Сакрэтамі выяўлення такіх слоў у беларускай мове дзеліцца аўтар кнігі Сяргей Зелянко. Акрамя карысная інфармацыі выданне дапоўнена займальнымі заданнямі, якія дазволяць яшчэ лепш засвоіць матэрыял.

УДК 087.5:811.161.3
ББК 81.2Беи

Навукова-папулярнае выданне

Таямніцы беларускай мовы

Зелянко Сяргей Віктаравіч

СЛОВЫ РОДНЫЯ НЯРОДНЫЯ:
ЗАПАЗЫЧАНАЯ ЛЕКСІКА

Рэдактар В.В. Давідовіч
Мастацкае афармленне, камп'ютарная вёрстка: А.А. Кустова
Карэктары: І.М. Гудава, В.М. Чудакова

Падпісана ў друк 30.01.2018. Фармат 50×84 $^{1}/_{8}$. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 4,67. Ул.-выд. арк. 4,95. Тыраж 1000 экз. Заказ 109.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі»
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/1 ад 08.07.2013.
Зав. Калініна, 16, 220012, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Дзяржаўнае прадпрыемства «БудМедыяПраект».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/42 ад 13.02.2014.
Вул. В. Харужай, 13/61, 220123, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

ISBN 978-985-11-1049-6